

тувало проти лемків решту національної української меншості в Польщі.

Діяльність українського підпілля на Лемківщині у 1945–1948 рр. – це частина історії лемків, від якої не можна себе «відтяти». Діяльність УПА не оцінюється однозначно. Не можна, однак, забувати, що в ті важкі часи, коли тривали брутальні переслідування лемківського населення, тільки УПА захищала його. Жовніри УПА, що полягли в лісах Лемківщини, боролись також і за лемків та їхнє право залишитись на землі предків.

На українську переклала *Ірина Бетко*.

1. *Остромира Марія*. Лемківщина в огні. – К.; Нью-Йорк, 1992. 2. *Федак М.* Денник з дій УПА на Західній Лемківщині. Рік 1946... Машинопис // Archiwum Anastazji Cesarskiej. 3. *Федак М.* Спомины 1948 р. Машинопис // Archiwum Anastazji Cesarskiej. 4. *Степан (Степан Стебельський)*. Зимом в бункері. Спогади-хроніка 1947–1948 рр. // Літописи УПА. Т. 30. – Торонто; Львів, 2000. 5. *Bata Artur*. Bieszczady w ogniu. – Rzeszów, 1987. 6. *Bińczarowska-Ciołka Lubomira*. Problemy Łemków po II wojnie światowej. Niektóre wybrane zagadnienia – formą wspomnień // Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków. – Wrocław 1996. 7. *Chomiak Roman*. Nasz łemkowski los. – Nowy Sącz 1995. 8. *Dmytryk Iwan*. U lisach Łemkowszczyzny. – Monachium, 1977. 9. *Duś-Fajfer Helena*. Podstawowa charakterystyka terytorialna, etnograficzna, etniczna, kulturowa i religijna Łemkowszczyzny w ujęciu

historycznym // Mała Łemkowyna jako region społeczno-gospodarczej aktywizacji. – Warszawa, 2004. 10. *Halczak Bohdan, Śmigiel Michał*. Działalność oddziału UPA Mychajło Fedaka «Smyrnego» w Beskidzie Niskim w latach 1945–1948 // Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką. – Tom 1. – Zielona Góra 2007. 11. *Horbal Bohdan*. Ukraińska Powstańcza Armia na Łemkowszczyźnie // Łemkowie i Łemkoznawstwo w Polsce. – Kraków, 1997. 12. *Mironowicz Eugeniusz*. Problem łemkowski w polityce władz PRL // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. – Legnica-Zielona Góra 2007. 13. *Misiło Eugeniusz*. Akcja «Wisła». Dokumenty. – Warszawa, 1993. 14. *Motyka Grzegorz*. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948. – Warszawa 1999. 15. *Pisuliński Jan*. Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie wobec społeczności ukraińskiej 1944–1956 // Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych (red. G. Motyka). – Warszawa 2005. 16. *Pudło Kazimierz*. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985. – Wrocław, 1987. 17. *Sowa Andrzej Leon*. Stosunki polsko-ukraińskie 1939–1947. Zarys problematyki. – Kraków, 1998. 18. *Syrnyk Jarosław*. Kwestia łemkowska w działalności Służby Bezpieczeństwa // Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. – Legnica-Zielona Góra 2007. 19. *Szcześniak, Antoni B., Szota, Wiesław Z.* Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce, Warszawa 1973. 20. *Wałach, Stanisław*. Był w Polsce czas... – Kraków 1971. 21. *Wisłocka Nadia*. Wspomnienia // Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki Łemków, Wrocław 1996. 22. *Zakerzonja*. Wspomnienia żołnierzy Ukraińskiej Powstańczej Armii. – Tom I (Zebrał i opracował Bogdan Huk). – Warszawa 1994. 23. *Zwoliński Jarosław*. Rapsodia dla Łemków. – Koszalin, 1994.

Леонід Залізніак

Про давньоруську народність та її прибічників в Україні

Стаття присвячена гострій дискусії, що точиться у наш час між прибічниками та супротивниками концепції давньоруської народності.

Article is devoted to sharp debate between supporters and opponents of the ancient concept of Old Rus' nationality.

Влітку 2008 р. передчасно пішла з життя молода, здібна дослідниця історіографії давньоруської народності (далі – ДРН) Інституту історії НАНУ, кандидат історичних наук Наталія Юсова. Попри свою молодість, вона, завдяки надзвичайній працездатності, лишила значний науковий спадок. Зокрема, значну наукову цінність має підготовлена на основі дисертаційного дослідження фундаментальна монографія [36, 37]. В ній скрупульозно розбираються історіографічні перипетії 1930–1940-х років, пов'язані з питаннями зародження та становлення концепції давньоруської народності, завдяки чому, хотілося б сподіватись, сучасне розуміння передумов та процесу формування концепції ДРН буде значно поглиблене.

Науковий спадок Н. Юсової потребує окремого аналізу. А дана стаття містить відповіді на її численні критичні висловлювання на адресу наших оцінок концепції ДРН. Стаття була готова до друку в середині 2008 р., коли Н. Юсової не стало. Із зрозумілих причин публікація була відкладена на невизначений термін. Разом з тим історіографія, як окрема галузь історичної науки (фахівцем з якої була Н. Юсова), передбачає критичний аналіз спадку науковців минулого. Тим більше, що поставлені Н. Юсовою запитання передбачають відповіді не персонально їй, а науковому загалу.

Проблема давньоруської народності не є моєю головною спеціальністю. Потреба зайнятися нею виникла у зв'язку з роботою над темою «Походження українського народу», яку я розпочав 1993 р. [3, 4, 5]. Саме тоді, під час чергового українського відродження був створений Інститут українознавства при Київському університеті імені Тараса Шевченка, куди мене запросили в якості співробітника. Оскільки на основному місці роботи в Інституті архео-

логії НАНУ ось уже 40 років я займаюся археологією та етно-культурними проблемами кам'яної доби і первісною історією України, довелось адаптувати свої наукові інтереси до потреб українознавства. Маючи певні напрацювання в галузі палеоетнології первісності, в якості наукової теми на новому місці роботи я обрав проблему україногенези. Робота у цій тематиці швидко переконала мене в правдивості відомої схеми етногенези східних слов'ян М. Грушевського, декларованої ним у статті 1904 р. [2].

Нагадаю, що батько української історії виводив українців з раннього середньовіччя від праукраїнських племен антів [1]. За офіційною ж радянською версією, українці родом із посттатарських часів. А у князю Києві та у Південній Русі X–XIII ст. мешкали не українці на давньоруському етапі їх історичного розвитку, як вважав М. Грушевський та його прибічники, а окремий східнослов'янський етнос – давньоруська народність. Аргументи на користь існування останнього на українських теренах в зазначений час мені здалися непереконливими. А без скасування цього претендента на княжий період української історії поновити схему походження українців з раннього середньовіччя неможливо. Тому свої сумніви щодо історичної реальності ДРН у формулюванні радянських етнологів 40–60 рр. XX ст. я висловив у численних статтях, перша з яких вийшла друком 1996 р. [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22].

Відповідно духу українського відродження 90-х років минулого століття, значна частина моїх статей мала науково-публіцистичний характер і була розрахована на широке коло інтелігенції, а не на академічне середовище. Я робив це свідомо, бо глибоко «інфікована» радянськими ідеологемами українська історична наука повільно по-

збавляється радянської спадщини. Старше покоління вчених не схильне відмовлятися від того, що змушували писати в молодості. А молоді вчені не бажають псувати стосунки з метрами. Не дивно, що «творчі пориви» на захист ДРН, в редакції кремлівських етнологів доби пізнього сталінізму, знаходять в середовищі медієвістів незалежної України не тільки «розуміння... позиції» нових захисників ДРН, але й «повсякчасне моральне заохочення... авторитетних колег» [36, 16–17].

Не секрет, що багато хто в Україні дивиться на її минуле, сьогодення та майбутнє очима Москви та Петербурга. Тому ключові моменти української історії є полем перманентної боротьби українців з опонентами. Згадайте діаметрально-протилежні оцінки голодомору, ОУН–УПА, статті І. Мазепи. До числа ключових належить і проблема ДРН, що гнилою колодою лежить поперек української історії, вкорочуючи її вдвічі, відбираючи у українців право на культурно-історичну спадщину княжого Києва на користь «Великой России». Тому й не дивно, що всяка критика цього наріжного каменю «великорусской истории» викликає супротив численних симпатиків «білокам'яної». Так, ідеологічні релікти радянських часів на кшталт ДРН стоять на заваді об'єктивного вирішення проблеми україногенези.

Вихід з цього глухого кута пострадянської етнології, на нашу думку, лежить у зверненні до широкого загалу української інтелігенції та студентства з метою поновлення інтересу українців до забутої, але правдивої схеми етногенези східних слов'ян М. Грушевського. Саме вона є наріжним каменем моєї концепції україногенези. Тому критика радянської концепції ДРН в моїх роботах не є самоціллю, а лише засобом затвердження ранньосередньовічної версії походження українців шляхом повернення до схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського. До речі, мабуть передчуваючи майбутню з'яву на світ неоімперської конструкції ДРН батько української історії писав: «Общеруської історії не може бути, як немає общеруської народності» [2].

Перш ніж перейти до відповідей на закиди відносно наукової неспроможності моєї критики концепції ДРН, коротко окреслю власне бачення останньої. На моє глибоке переконання концепція ДРН була не науковою, а ідеологічною конструкцією, створеною етнологами доби розвинутого сталінізму з метою перегляду історії східнослов'янських народів на користь великоросів. Оскільки на заваді стояла переконливо аргументована схема етногенези східних слов'ян М. Грушевського [2], то концепція ДРН стала інструментом фізичного нищення не тільки згаданої схеми, але й її прихильників. Сконструйовану без наукової дискусії і особливої аргументації ДРН позірно декларували як «спільну колиску трьох братніх народів», а насправді з моменту її виникнення вважали прямим попередником «великорусского народа и русской нации», за В. Мавродіним. Як слушно зауважив П. Толочко: «за 50–80-ті роки нашого століття теоретичний постулат рівності трьох східнослов'янських народів (щодо києворуської спадщини) на практиці трансформувалася в російський пріоритет. Вважалося цілком природним починати історію Росії від Київської Русі і політично небезпечним стверджувати те саме стосовно України» [31, 223].

За допомогою штучної конструкції ДРН народження українців та білоросів відсунули у післятатарські часи, а великоросів, попри твердження В. Ключевського [23, 113], що «в особі князя Андрія (Боголюбського – Л. З.) велико-

рос уперше виступив на історичну арену», навпаки, опустили в добу постання Київської Русі. Адже, на думку фундаторів ДРН, саме тоді почалося її формування. Усе це легітимізувало претензії російської держави (Московського царства, Російської імперії, СРСР) на ті землі Київської Русі, які були етнічними територіями українців та білоросів. Виникнувши без наукової дискусії та серйозної аргументації за очевидної підтримки тоталітарної держави, концепція була типовим породженням сталінської ідеологічної машини.

Далеко не єдиним, але найбільш наполегливим критиком моїх поглядів на ДРН як не наукову, а ідеологічну конструкцію доби пізнього сталінізму останні вісім років була Н. Юсова. Головні претензії до автора цих рядків дослідниця сформулювала у своїй першій історіографічній статті з проблематики ДРН, що вийшла друком в «Українському історичному журналі» 2001 р. З автобіографічних даних, наведених самою Н. Юсовою [38, 449] виходить, що статтю вона написала незадовго після закінчення університету (1999) і ще до вступу в аспірантуру та затвердження відповідної наукової теми у 2001 р. Тобто в статусі початківця в науці. Однак це не завадило недавній студентці звинуватити професора Л. Залізняка в непрофесіоналізмі, в «знеціненні» та «безапеляційному шельмуванні в душі сталінських часів» (сталінської ж) концепції ДРН.

Зазначу, що тема професіоналізму червоною ниткою проходить через критичні замітки Н. Юсової. Схоже поняття професіонала в конкретній галузі історії молода дослідниця асоціювала з формальними показниками (робота у певній науковій установі, офіційно затверджена наукова тема, участь в дослідженнях у певній галузі науки тощо). Як на мене, усі ці формальні критерії фаховості другорядні. Головним і визначальним показником професіоналізму в конкретному науковому напрямку є наявність наукових публікацій з даної проблематики, які визнаються іншими фахівцями через посилання на них.

Відповідаючи на звинувачення Н. Юсової в непрофесіоналізмі, зазначу, що навіть за її критеріями смію претендувати на таке важливе для молодої дослідниці звання «професіонала», тобто фахівця в галузі україногенези (складовою якої є і проблема ДРН), як з формального боку, так і по суті. Я офіційно працював над цією тематикою в Інституті українознавства КНУ імені Тараса Шевченка близько десяти років (з 1993 по 2004 р.) і маю по цій темі більше двох десятків наукових статей, книжок та розділів монографій, переважно у наукових виданнях. На них посилаються відомі етнологи, лінгвісти, історики.

Грізна риторика недавньої студентки «проти тих сучасних науковців, котрі спростовують аргументи на користь існування давньоруської народності» на захист останньої мене потішила, але не надихнула на якусь письмову реакцію. А дарма. Схоже авторка сприйняла моє мовчання за згоду з її закидами і повторила свої претензії до моїх праць у кількох близьких за змістом та за різкою формою статтях та у двох виданнях своєї кандидатської дисертації.

Врешті-решт, численні різкі випадки в мою адресу змусили мене дати коротку відповідь наполегливій молодій опонентці [22, 229–230]. Однак моя репліка тільки підлила олії у вогонь дискусії. Опонентка видала повне зібрання своїх претензій до Л. Залізняка [38], що змусило мене відповідати хоча б на головні з них.

Мабуть моя своєчасна відповідь на пробу пера 2001 р. нової захисниці концепції ДРН зняла б більшість питань до мене і моїх праць, і вберегла б дослідницю від безкінеч-

ного повторювання одних і тих же претензій у своїх численних статтях та у монографії. Однак цього не сталося. Отже, якщо запитання поставлені, то попри відсутність бажання доведеться відповідати. Як кажуть, краще пізно ніж ніколи.

Насамперед зазначу, що Н. Юсова в цілому погоджувалася із суттю моєї критики концепції ДРН, але мала претензії до її форми. Зокрема, вона «не ставить під сумнів ґрунтовність аргументів щодо спростування сутності положень концепції давньоруської народності, які наводить... Л. Залізняка» [37, 43]. Розлога критика Н. Юсовою статей Л. Залізняка з приводу ДРН значною мірою базується на дрібних текстуальних огріхах, в яких критик вбачала глибокий таємний сенс, розбору якого присвячено більшість обсягу згаданих критичних заміток. До цих фатально-знакових помилок Л. Залізняка, що, на думку дослідниці, свідчать про його «непрофесіоналізм», віднесено неточності в наведених ініціалах, відсутність вказівки на номер сторінки при цитуванні, неточно вказана кількість сторінок в її монографії (545 чи 550), не увага до окремих публікацій (перш за все, самої Н. Юсової), а також моє вперте небажання вдатися до, за її формулюванням, «винесення уроків з критичних зауважень, визнання (і виправлення) своїх помилок» (звичайно ж вказаних Н. Юсовою) [38, 465].

Ось ще типові приклади страшних гріхів Л. Залізняка у його статтях з проблематики ДРН. «Наводячи цитату Л. Залізняка посилається на с. 145, хоча наша студія в альманасі починається зі стор. 152» [37, 45]. Або: «Скорочення ж ДРН у дужках у нас (як і у всьому тексті) немає» [37, 45], а Л. Залізняка у своїй статті застосував аббревіатуру ДРН. Подібних «закидів» Л. Залізняку по кілька на сторінку у кожній з розлогих статей опонентки. Кому потрібні дрібниці, які не вартують паперу, на якому викладені? І що це міняє в оцінці згаданої концепції? Питання риторичне.

Н. Юсова намагається знайти якийсь прихований зміст у тій обставині, що я не послався на *тези її виступу* в Санкт-Петербурзі про «искажение исторического процесса Л. Л. Зализняком», «маючи на меті не афішувати факт, що його рекламують у такій незугарній іпостасі аж серед наукового співтовариства в Росії (до речі, у колі учнів В. Мавродіна), а також цей збірник має і син російського історика – Валентин Мавродін» [38, 452–453]. Мабуть у цьому місці слід вигукнути: «Боже, який жах! Невже у самій Росії, та ще й у колі учнів В. Мавродіна!». Схоже, моя опонентка не могла собі навіть уявити, що мені байдужа реакція «наукового співтовариства Росії», тим більше учнів батька ДРН на мою критику останньої з двох причин. По-перше, думка відданих прихильників ДРН мені добре відома, а по-друге, я пишу для наукового співтовариства України, а не Росії.

Подібні умоглядні пошуки якогось особливого, прихованого змісту за абсолютно прозорими й однозначними висловлюваннями чи текстовими описками характерна риса критичних побудов Н. Юсової. Наприклад, технічна помилка в тексті, де замість «праці» написано «працях» спричинила ціле детективне розслідування [38, 452–453]. Його логіка лишилася для мене незрозумілою, що однак не завадило винесенню суворого і безапеляційним вироку на мою адресу. Важко зрозуміти чому опонентка вважала, що я ставлюсь до неї з упередженістю «детермінованою особистими причинами» [38, 448]. Які можуть бути особисті причини, якщо я не тільки не був знайомий з Н. Юсовою, а навіть ніколи її не бачив.

Дивує різкий, не завжди коректний стиль викладення, що не в'яжеться з перманентними претензіями на статус академічного історика-професіонала. Молода дослідниця не переймається добором лексики в дискусії з удвічі старшим опонентом, звинувачуючи його в «огульному шельмуванні», «кон'юнктурних інсинуаціях», «недолугих інтерпретаціях», «фальшуванні», «карикатурних уявленнях». А саркастичний закид недавньої аспірантки, що «професор чомусь полінився зробити виписки з наших тез» [38, 452] проковує відповідь в тому ж дусі: «А може виписувати було нічого?».

Подібний стиль молода дослідниця дозволяла собі в дискусіях з іншими, часом дуже поважними колегами. Дійшло вже до того, що своє «монопольне право» на історіографію ДРН вона почала захищати не тільки від проф. Л. Залізняка, але й від акад. П. Толочка. У грізно-критичній статті на адресу нової монографії знаного медієвіста України «Древнерусская народность: воображенная или реальная» [32] звучить знайома звинувачувальна риторика. Історіографічні гріхи академіка полягають в тому, що він «неуважно читає Н. Юсову», «маніпулює з її текстами», «скочується до низьких еквілібристських викрутасів», «ігнорує наукові вимоги». Усе це свідчить про «історіографічну недобросовісність» та є «наслідком загальної деградації академічного співтовариства» [36].

Незмінним об'єктом нищівної критики з боку візаві упродовж восьми років є помилково вказаний мною рік видання праці В. Мавродіна «Формирование русской нации» [26] (1948, а не 1947). Розбору цього «смертного гріха» Л. Залізняка присвячено багато сторінок у численних статтях і двох виданнях монографії опонентки. У першій з цих статей 2001 р. недавня випускниця Чернівецького педуніверситету, відчуваючи себе вже справжньою професіоналкою, позбавила цього високого звання д. і. н., проф. Л. Залізняка. Причиною є «фатальна» помилка з роком видання книги В. Мавродіна. На мій закид, що у цій же статті авторка помилилася з роком видання моєї книжки (1997, а не 1996 р.) Н. Юсова [38, 465] відповіла, що цьому року вона «не придає епохального значення», а значить, помилка не рахується, на відміну від аналогічної помилки опонента. Так і лишився Л. Залізняка позбавленим Н. Юсовою почесного титулу «професіонал».

Готовий якоюсь мірою прийняти закиди моєї шановної опонентки, що я «поновлюю та розвиваю діаспорні міфи». Маю на те поважну причину. Адже критика «священної корови» радянської історіографії ДРН була можлива лише із закордону. Солідаризуватися у цій справі в Україні було ні з ким, з причини відсутності в СРСР будь якої альтернативної думки відносно ДРН. От і «підпав професор Л. Залізняка під вплив істориків діаспори» (за Н. Юсовою), бо почали вони цю критику задовго до мене.

Вважаю нічим не аргументованими і неетичними звинувачення сучасних прибічників схеми М. Грушевського, у тому числі особисто мене, у кон'юнктурній політизації проблеми. Закид не витримує критики, бо з трьох основних версій україногенези, що дискутуються у сучасній Україні (трипільська, пізньосередньовічна, ранньосередньовічна), остання якраз не користується прихильністю сучасних можновладців. Якщо навколо «трипільської Аратти» консолідується «ультрапатріоти» на чолі з кількома відомими нардепами та високими посадовцями, то академічна наука України (про Росію годі й казати) все ще перебуває під чарами старої радянської ідеологеми ДРН, згідно з якою українці родом із післятатарських часів. По-

слідovníки М. Грушевського в царині україногенези перебувають нині в опозиції до поглядів як одних, так і других. Опинившись між двох вогнів – «між Сциллою та Харибдою», вони відстоюють свою концепцію виключно на особистому ентузіазмі.

Щодо політизованості позиції противників ДРН зазначу наступне. Політизованими називають конструкції, в основі яких лежать не конкретні наукові аргументи, а ідеологічні доктрини. Яскравим прикладом такої політизованої ідеології є концепція давньоруської народності. Насаджена далекими від науки адміністративно-поліційними методами, аж до фізичного нищення опонентів (школи М. Грушевського та М. Покровського) і полишена в наш час державної підтримки, концепція ДРН почала розвалюватися. Започаткована М. Грушевським версія україногенези повертається в українську етнологію, бо вона базується на неспростованих наукових фактах і доказах, а не на мінливих політичних ідеологемах.

Концепції діляться не на кон'юктурні чи політизовані, патріотичні чи нефахові, застарілі чи модерні, а на вірні та невірні. І коли супротивникам переконливої наукової побудови не вистачає вагомих контраргументів, вони вдаються до не зовсім чистих методів дискусії, наклеюючи політичні та інші ненаукові ярлики на те, чому вони не мають сил протистояти.

Звинувачуючи автора цих рядків у тенденційній упередженості до концепції ДРН, що, нібито, заважає йому бути об'єктивним у своїх статтях, Н. Юсова тривалий час не висловлювала свого особистого ставлення до ДРН і проблеми існування останньої. За її словами, їй «не доводилося де б то не було декларувати власну позицію стосовно названої концепції», бо «вона не бере на себе відповідальність вирішувати цю проблему (існування ДРН – Л. З.)» [38, 444, 451]. Більш ніж дивна позиція авторки, яка вважала себе мало не єдиним в Україні справжнім фахівцем з проблематики ДРН. В численних статтях та двох виданнях її дисертаційної монографії обсягом більше 36 д. а., так і не знайшлося місця для з'ясування, чи існував об'єкт її дослідження взагалі. Лише у статті 2008 р. (на с. 451) виявилися її щирі симпатії до дітища В. Мавродіна, якому вона присвоює статус вже навіть не концепції, а «вчення про давньоруську народність», закликаючи його всіляко плекати, «оновлювати та якісно перетворювати».

Безперечно, Н. Юсова мала право на особисті симпатії та антипатії. Але таке ж право має і її опонент. То чому ж антипатії Л. Залізняка до ДРН роблять його аналіз проблеми тенденційним, а симпатії Н. Юсової не стають на заваді її об'єктивності? А чи не є зазначені симпатії шановної опонентки справжньою рушійною силою її численних пошуків історіографічних огріхів у працях Л. Залізняка, який не поділяє її любов до ДРН? Як на мене, абсолютної об'єктивності в науці не буває, бо роблять її суб'єкти, живі люди. Тому звинувачення опонента у суб'єктивному підході до об'єкта дослідження не найліпший спосіб спростування його тверджень.

За Н. Юсовою [38, 447], критика ДРН Л. Залізником неконструктивна, бо спрямована не «на креативний позитив..., оновлення та якісне перетворення» концепції ДРН, а на «огульне очорнення напрацювань попередників», що були її фундаторами та прибічниками. Л. Залізняк «шельмує концепцію і умови її виникнення», безпідставно звинувачуючи її «батьків і послідовників» у політизації проблеми ДРН. Однак «політизували концепцію компартійні ідео-

логи, а не вчені-фундатори», пише Н. Юсова [38, 446, 447]. В. Мавродін та інші «батьки-фундатори» ДРН, за Н. Юсовою, нібито, не мали відношення до політизації та ідеологізації свого дітища, а були такими собі «чистими» академічними вченими поза політикою.

Якось не віриться, що радянська партійна етнологія в часи розвиненого сталінізму могла існувати поза політикою та ідеологією. Це було просто неможливо, про що свідчать самі назви засадничих праць з проблематики ДРН В. Мавродіна 1947 р.: «Формирование русской нации», чи «К вопросу о складывании великорусской народности и русской нации» [27]. Сама Н. Юсова наголошує [38, 457], що у своїй праці В. Мавродін навіть відмовився від поняття «древнерусская народность» на користь терміну «русский народ».

Яка там «коліска трьох братніх народів» – «великорусская народность, русский народ, российская нация»? Очевидно, що починаючи зі згаданих праць 1945, 1947 р., В. Мавродін до самої смерті у 1987 р. вбачав у своєму дітищі прообраз «русской нации». Про це свідчать його ранні, так і пізні публікації [28, 29]. Напрацювання фундаторів ДРН сталінської доби створили підґрунтя для остаточного загарбання колишньої «спільної коліски» Великою Росією у брежньовську епоху. Це відверто декларували провідні офіційні історики СРСР: «російська централізована держава виступає спадкоємицею давньоруської» [30, 78], або «соціально-політична спадщина Київської Русі була перебрана Великою Росією» [33, 3].

То хто ж політизував концепцію ДРН, і чи дійсно Л. Залізняк безпідставно «шельмує концепцію і умови її виникнення», «очорнює» «вчених-фундаторів», які, згідно з Н. Юсовою, нібито були поза політикою?

Розлогий аналіз Н. Юсовою історії виникнення концепції ДРН важко назвати критичним. Адже він містить критику напрацювань не батьків ДРН та їх послідовників, а переважно їхніх опонентів. Попри декларовану об'єктивність, молода дослідниця зайняла позицію не відстороненого спостерігача й дослідника проблеми ДРН, а, скоріше, палкого симпатика й захисника «вчення» та його фундаторів. Складається стійке враження, що перманентні претензії молодій дослідниці до критика ДРН, пояснюються якраз її сантиментами до згаданого релікту сталінської етнології.

Не можу погодитися із звинуваченнями мене в «неконструктивному..., огульному очорненні напрацювань попередників». Якраз навпаки, я намагаюся привернути увагу до несправедливо забутих і навіть фізично знищених попередників та їхніх напрацювань. Маються на увазі все та ж українська школа М. Грушевського та російська школа М. Покровського, діаспорні дослідники, їх попередники кінця XIX–початку XX ст. – А. Кримський, Ф. Вовк, В. Петров, О. Пипін, К. Кавелін, М. Любавський та багато інших.

Враховуючи сказане, варто зауважити, що ніякому «оновленню» концепція ДРН у формулюванні В. Мавродіна (як найдавніша фаза розвитку «російської нації») не підлягає, бо з моменту народження була рафінованим проявом «великорусського» шовінізму.

Нагадаю, що постала вона в сталінські часи на кістках прибічників відомої схеми розвитку східного слов'янства М. Грушевського [2]. Остання була знищена разом з її батьком та його послідовниками як шкідливий для Москви прояв «українського буржуазного націоналізму» шляхом «шельмування і очорнення напрацювань попередників»

(за термінологією Н. Юсової), не без участі тих же «батьків та послідовників» ДРН.

Знищили і прихильників схеми М. Грушевського в Росії, зокрема, школу академіка М. Покровського, який вважав Київську Русь «малоросійською», за що і поплатився. Про безпосередню участь в цих чистках батьків ДРН, що розчищали місце для свого дітища, свідчить прозора назва роботи В. Мавродіна 1938 р. «Искажение М. Н. Покровским вопросов истории образования русского государства» [24]. (До речі, нагадує назву виступу Н. Юсової у Петербурзі 2004 р. про «Искажение историко-графического процесса Л. Л. Зализняком») [35]. Отже, якщо вже щось і «оновлювати», то аж ніяк не шовіністичну концепцію ДРН, а знищену її кремлівськими прибічниками без будь-якої наукової дискусії схему етногенезу східних слов'ян М. Грушевського.

1. *Грушевський М. С.* Анти // Записки НТШ. – Львів, 1998. – Т. XXI. – Кн. I. 2. *Грушевський М. С.* Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Статті по славяноведенню. – СПб., 1904. 3. *Зализняк Л. Л.* Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. 4. *Зализняк Л. Л.* Походження українського народу // Матеріали до української етнології. – Вип. I (4). – К., 1995. 5. *Зализняк Л. Л.* Походження українського народу. – К., 1996. 6. *Зализняк Л. Л.* Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. 7. *Зализняк Л. Л.* Етногенез українців, білорусів та росіян // Пам'ять століть. – 1997. – № 4. – С. 2–13. 8. *Зализняк Л. Л.* Де, як і коли виникла давньоруська народність // Пам'ять століть. – № 6. – 1998. 9. *Зализняк Л. Л.* Первісна історія України. – К., 1999. 10. *Зализняк Л. Л.* Давньоруська народність. Історія проблеми // Наукові записки НАУКМА. – Т. 9. – Ч. 1. – К., 1999. 11. *Зализняк Л. Л.* Проблеми україногенезу: чи застаріло «застаріле»? // Вісник НАНУ. – 1999. – № 7. 12. *Зализняк Л. Л.* Якщо росіяни лехіти, то чи була давньоруська народність? // Наукові записки НАУКМА. – Т. 18. – 2000. 13. *Зализняк Л. Л.* Проблема етногенезу українців з позиції сучасної європейської етнології // Магістеріум. Археологічні студії. – К., 2001. – С. 49–56. 14. *Зализняк Л. Л.* Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 12–21. 15. *Зализняк Л. Л.* М. Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів // Михайло Брай-

чевський. Вчений і особистість. – К., 2002. – С. 67–83. 16. *Зализняк Л. Л.* Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? // Магістеріум. – Вип. 11. – Археологічні студії. – К., 2003. – С. 82–94. 17. *Зализняк Л. Л.* Від склавинів до української нації. – К., 1997. 18. *Зализняк Л. Л.* Від склавинів до української нації. – К., 2004. – С. 78–93. 19. *Зализняк Л. Л.* Походження українців в легендах імперських міфів // Магістеріум. – Вип. 20. – Археологічні студії. – К., 2005. – С. 94–100. 20. *Зализняк Л. Л.* Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірник наукових праць НДІУ. – Том XV. – К., 2007. – С. 223–241. 21. *Зализняк Л. Л.* Походження українців: між наукою та ідеологією. – К.: Темпора, 2008. 22. *Зализняк Л. Л.* Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірник наукових праць НДІУ. – Том XV. – К., 2007. 23. *Ключевский В.* О русской истории. – М.: Просвещение, 1993. 24. *Мавродин В. В.* Искажение М. Н. Покровским вопросов истории образования русского государства // Ученые записки ЛГУ, № 19. – Серия «Истор. науки». – Вип. 1. – 1938. – С. 163–185. 25. *Мавродин В. В.* Образование древнерусского государства. – Л., 1945. 26. *Мавродин В. В.* Формирование русской нации // Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний. – Ленинград, 1947. 27. *Мавродин В. В.* К вопросу о складывании великорусской народности и русской нации // Советская этнография. – № 4. – 1947. – С. 84–103. 28. *Мавродин В. В.* Основные этапы развития русского народа // Вопросы истории. – № 4. – 1950. – № 4. – С. 55–70. 29. *Мавродин В. В.* Происхождение русского народа. – Л., 1978. 30. *Пашуто В. Т.* Давньоруська спадщина і історична доля східного слов'янства // Український історичний журнал. – 1982. – № 4. 31. *Толочко П. П.* Від Русі до України. – К., 1997. 32. *Толочко П. П.* Древнерусская народность. – СПб., 2005. 33. *Федосеев П. Н.* Київська Русь та її роль в історичній долі народів СРСР // Вісник Академії Наук Української СРСР. – 1982. – Ч. 8. 34. *Юсова Н. М.* Генеза концепту «давньоруська народність» у радянській історичній науці // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 65–85. 35. *Юсова Н.* Проблема генезиса концепции о древнерусской народности в современной украинской историографии: искажение историографического процесса Л. Л. Зализняком // История науки и техники. – Т. IV. – Сборник трудов четвертой Международной молодежной научной конференции. – СПб., 2005. – С. 32–36. 36. *Юсова Н.* Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – Вінниця, 2005. – 545 с. 37. *Юсова Н.* «Давньоруська народність»: (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – К., 2006. – 545 с. 38. *Юсова Н.* Як «скресла крига» над «искаженими» дискурсами «професіоналів» // Український історичний збірник. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 444–470.

Олена Іваненко

Фольклористична діяльність Чернігівської «Громади» в національному відродженні України у другій половині XIX ст.

В статті розглядається національно-культурний рух на Чернігівщині у другій половині XIX ст. Всебічно аналізується фольклористична й етнографічна діяльність Чернігівської «Громади» в контексті національного відродження українського народу.

The article discusses the national and cultural movement in Chernihiv region in the second half of the XIXth. Folklore and ethnographic work of Chernihiv «Gromada» in the context of national revival of the Ukrainian people are comprehensively analyzed.

Для України питання культури завжди мало вагоме значення. У Російській імперії заперечувалося існування української мови – її називали селянською говіркою, української історії – це була частина історії Російської імперії. У той час кращі представники української нації своєю працею у царині культури та мистецтва доводили протилежне. Для України у її боротьбі за незалежність, окрім антиукраїнської політики уряду, перепорою було зрусифіковане населення, яке висувало політичні вимоги у руслі загальноросійського демократичного руху і втрачало своє національне підґрунтя, та неусвідомлення більшістю населення своєї національної окремішності. Політичні реалії не давали можливості українській інтелігенції зосередитися виключно на проблемах демократії та соціальної справедливості. Тоді вони виходили в загальноімперський простір і втрачали зв'язок з національними реаліями. Виникнення національно-культурного руху було зумовлене прагненням національно-свідомої інтелігенції відродити

українську націю, показати самобутність та оригінальність культури, її власну історію. Поняття національно-культурний рух трактується як діяльність національно-свідомих людей (у своїй більшості представників інтелігенції) задля збереження і розвитку народних традицій, збагачення рідної мови, літератури і мистецтва, розвитку національної освіти [6, 8].

На хвилі піднесення національно-культурного руху в Україні 1861 р. в Чернігові була створена таємна організація «Громада», учасники якої ставили перед собою завдання збереження і розвитку народних традицій, збагачення рідної мови, літератури і мистецтва, розвитку національної освіти і культури.

У Чернігові наприкінці XIX – на початку XX ст. зібралася плеяда інтелігенції, яка прагнула дії, відродження української культури. Тому виникнення у Чернігові «Громади» було явищем закономірним, очікуваним. Для цього тільки була потрібна людина, яка б зуміла організувати розріз-